

Erkki Itkosen ja Aulis J. Joen kuvat¹

Kolmeen päättyvillä vuosiluvuilla näyttää olevan maaginen merkitys suomalais-ugrilaiselle ja uralilaiselle kielitieteelle. Aivan erityisiä onnenlukuja ovat ne, jotka päättyvät 13:een, 33:een ja 83:een. Havaitakseni tradition aloitti mies, jolla oli keskeinen asema koko tieteenalan alkuunpanossa, nimittäin János Sajnovics, syntymällä v. 1733. Pari viikkoa sitten tuli hänen syntymästään kuluneeksi siis 250 vuotta. Vuonna 1813 syntyi Matthias Alexander Castrén, 1833 maamme ensimmäinen hungarologi Oskar Blomstedt, 1883 syntyivät Niilo Ikola ja Jussi Laurosela, ilmestyi Viirittäjän ensimmäinen albumi ja perustettiin Suomalais-ugrilainen Seura. Puolen tusinaa nykypäivän suomalaista fennistiä ja fennougristia näki ensi kerran päivänvalon 1933. Näitä lukuja täydentää pelkästään luonnollisella tavalla se, että tieteenalamme edustajista monet täyttävät tänä vuonna 75, 65, 55 tai 45 vuotta.

Tämän jälkeen ei ole mitään ihmettelmistä siinä, että aikamme fennougristiikan ja uralistiikan valovoimaisimpiin tähtiin kuuluvat akateemikko Erkki Itkonen ja professori Aulis J. Joki syntyivät keväällä 1913, vuonna 100 jälkeen Castrénin.

Ansiokkaassa, v. 1961 ilmestyneessä oppihistoriallisessa kirjoituksessaan »Suomalais-ugrilaisien kielten tutkimus Suomessa» Erkki Itkonen arvelee: »Peräpohjolai-

sen kotiseudun viehätys kai veti Castrénin ensimmäiselle retkelle Lappiin.» Täsmälleen samoja sanoja voisi käyttää Itkosesta itsestään, Inarin pappilan pojasta. Ilmeisesti ei kuitenkaan pelkästään synnyinseutu vaan myös isän ja vanhemman veljen esikuva suuntasi Itkosen perheen kuopuksen mielenkiinnon lapin kieleen ja kielitieteeseen. Rovasti Lauri Arvid Itkonen tunnettiin etevänä eksegeetikkona ja heprean kielen tutkijana. Näistä ansioista Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta myönsi hänelle kunniaotohtorin arvonkin. Lapin sivistyshistoriassa hänet kuitenkin muistetaan ennen kaikkea inarinlapin kirjakielen luoja, inarinlappalaisten Agricolana. Hänen toiseksi vanhimmasta pojastaan Toivo Immanuel Itkosesta taas tuli tunnettu itälappalaisten murteiden ja Lapin kansatieteen tutkija ja museomies. Lapin lumous jatkuu vielä kolmannessakin polvessa.

Juuriltaan Itkosten suku ei kuitenkaan ole peräpohjalainen. Lauri Arvid Itkonen syntyi Kuopiossa, jonne hänen isänsä oli tullut Leppävirroilta. Mutta ehkä sittenkin suvun jäseniä vetää Lappiin myös veri. 1600-luvun alun maakirjoissa mainitaan näet Kuopion asukkaana *Itkoi, Lappalainen*. Eli Erkki Itkosen Tuomo-veljeä siteeratakseni: »Sopinee ajatella, että joskus alkumaailman aikaan on Itko-niminen lappalaisiäjä istunut noitarumpuaan takoen kotapahasessaan Kallaveden kainalossa Itkonniemen synkeän kuusikon varjossa piileskellen: varjohan on lapiksi *itko*.»

Erkki Itkosen ensimmäinen Lapin-kausi jäi lyhyeksi. Jo vuonna 1914 hänen isänsä muutti Vihdin kirkkoherraksi. Näin uusmaalaisesta viljelysseudusta tuli myös tulevan akateemikon lapsuudenmaisema.

Lappi kuitenkin kiehtoi. Tultuaan ylioppilaaksi 17-vuotiaana ja suoritettuaan filosofian kandidaatin tutkinnon 20-vuotiaana Erkki Itkonen alkoi suunnitella tohtorinväitöskirjaa lapin kielen alalta. Sitä varten hän keräsi aineistoa Lapin-retkil-

¹ Puhe akateemikko Erkki Itkosen ja professori Aulis J. Joen muotokuvien paljastustilaisuudessa Helsingin yliopiston luentosalissa XII 26. toukokuuta 1983.

lään, joita hän oli tehnyt jo ylioppilasvuosistaan lähtien, ja keväällä 1939 hän puolusti väitöskirjaansa »Der ostlappische Vokalismus vom qualitativen Standpunkt aus». Tämä alle 25-vuotiaan nuorukaisen kirjoittamaksi harvinaisen kypsä monografia on monessakin suhteessa koko myöhemmän suomalais-ugrilaisen äännehistoriallisen tutkimuksen kulmakivi. Ensiksikin se rehabilitoi Arvid Genetzin 43 vuotta pannassa olleet teesit ja päätti suomalais-ugrilaisen vokaalihistorian setäläläisen odysseian. Toiseksi se toi uuden, strukturalistisen tarkastelutavan äännehistoriallisten ongelmien selvittelyyn. Kolmanneksi: selittäessään ei ainoastaan itälapin vaan sangen pitkälle myös lapin muiden murteiden vokaaliston historian se antoi avaimen koko lapin kielen historian ja alkupeuran tutkimukseen. Ja neljänneksi se avasi tien myös muiden suomalais-ugrialaisten kielten vokaalihistoriaan.

Tälle tielle Itkonen lähtikin saatettuaan ensin loppuun eräät lappologiset työnsä. Vuonna 1946 hän julkaisi periaatteellisen kannanottonsa suomalais-ugrialaisten kielten vokaaliston kehitykseen sekä tutkimuksen mordvan vokaaliston historiasta ja osoitti samalla virheelliseksi Wolfgang Steinitzin muutamaa vuotta aikaisemmin

hahmottaman vokaaliteorian. Vuonna 1953 olivat vuorossa tšeremissin ja permiläisten kielten vokaalisysteemien historialliset selitykset.

Asteittain Itkosen tutkimusala laajeni lapista muihin suomensukuisiin kieliin ja samalla äännehistoriasta muille kielitieteen lohkoille: morfologiaan, syntaksiin ja sanahistoriaan. Hän on selvitetty eräiden hämäläisten sijamuotojen alkuperää, kirjoittanut etymologioita ja pohtinut itämeren-suomalais-lappalais-mordvalaisen kaasusyntaksin kiperimpiä ongelmia. On selvää, että laaja-alainen ja intensiivinen työskentely kielen ilmiöiden parissa on johtanut Itkosen miettimään myös kielen ja kielitieteen yleisiä periaatteellisia kysymyksiä. Erään studia generalia -tyyppisen luentosarjansa pohjalta hän kirjoitti tähän saakka merkittävimmän yleiskielitieteellisen teoksensa »Kieli ja sen tutkimus», joka on edelleen paras suomenkielinen yleisesitys alaltaan.

Lappia Itkonen ei kuitenkaan ole missään vaiheessa jättänyt. Pitkien ja vaivalloisten keruumatkojen ja monikymmenvuotisen työskentelyn tuloksena hän on saanut hiljattain valmiiksi inarinlapin sanakirjan käsikirjoituksen. Ilmestyytyään se tulee käsittämään neljä vankkaa nidosta. Painotyöhön päästäneen lähiaikoina.

Erkki Itkonen aloitti tieteellisen uransa E. N. Setälän assistenttina tutkimuslaitos Suomen suvussa, joka silloin sijaitsi Setälän maatilalla, Järvenpään Toimelassa. Tutkimuslaitoksen päätehtävä oli silloin kuten myöhemminkin suomen kielen etymologisen sanakirjan aikaansaaminen. Työskentely Suomen suvussa ja etymologioiden parissa onkin Erkki Itkosen pisin uurto. Se alkoi yli 50 vuotta sitten ja jatkuu yhä.

Y. H. Toivosen jälkeen suomen kielen etymologisen sanakirjan laatimisen ottivat v. 1957 tehtäväkseen Itkonen ja Joki. Tällä tavoin ikätoverusten tiet kohtasivat 26 vuotta sitten, ja siitä alkaen heidän yhteistyönsä on jatkunut miltei keskeytyksettä.

Myös Aulis Joki voidaan lukea ainakin puoliksi sudeettisavolaisiin. Hänen vanhempansa olivat kotoisin Luumäeltä ja

Rantasalmelta. Hän itse syntyi kuitenkin Viipurissa, vietti varhaislapsuutensa Lappeenrannassa ja Hämeenlinnassa ja kävi koulunsa Tampereella.

Käytettävissäni olleista lähteistä ilmenee, ettei Joen ammatinvalinta ollut aivan itsestään selvä. Tarjolla olivat ainakin lehdimies- ja pankkiura, ja lisäksi häntä kiinnostivat kuvataiteet; olihan hän jo koulu-aikoinaan perehtynyt mm. kuvanveistoon tamperelaisen Uljas Lehtisen ateljeessa. Äidinkielenopettajan innostava vaikutus kuitenkin ratkaisi Joen uranvalinnan. Filosofian kandidaatin tutkinnon hän suoritti pääaineenaan suomen kieli, mutta jo opiskeluaikoinaan hän alkoi tähyillä väljempiä näköaloja. Häntä viehättivät uralilaiset ja altaillaiset kielet sekä muutkin idän kielet aina kiinaa myöten. Näitä harrastuksiinsa Joki pääsi toteuttamaan töikseen v. 1938, kun hän sai Suomalais-ugrilaiselta Seuralta tehtäväkseen Kai Donnerin kamassinkielisen aineiston julkaistavaksi toimittamisen. Kamassin sanakirja, tekstit ja Joen laatima kielioppi ilmestyivät painosta v. 1944.

Työskentely eteläsamojedien parissa antoi Joelle aiheen myös väitöskirjaan »Die Lehnwörter des Sajansamojedischen», joka tarkastettiin julkisesti joulukuussa 1952.

Tämä väitöskirja sisältää valtavasti tietoa paitsi sajaninsamojedien lainasanoista myös tämän kielen ja sitä puhuvan väestön historiasta sekä ympäristössä puhuttavista turkkilaiskielistäkin, joihin sajaninsamojedilaiset murteet ovat vähitellen sulautuneet. Vastaväittäjänä toimineen Martti Räsäsen lausunnon mukaan Joen väitöskirja on »kultakaivos altaillaisten kielten etymologeille».

Suomen yliopistot eivät kuitenkaan voineet tarjota avarampiin ympyröihin pyrkivälle nuorelle tutkijalle kaikkea sitä, mitä hän tavoitteli. Niinpä hän matkustikin v. 1946 Tukholmaan opiskelemaan kiinaa professori Bernhard Karlgrenin johdolla, ja muutamaa vuotta myöhemmin hänet nimitettiin Tukholman korkeakoulun suomen kielen lehtoriksi, missä virassa hän oli kahdeksatta vuotta. Hänen myöhemmästä ulkomaisesta toiminnastaan todettakoon, että hän oli mm. fennougriistiikan professorina Göttingenissä 50- ja 60-lukujen taitteessa.

Se oppi ja ne monet henkilökohtaiset yhteydet, joita Aulis Joki on kansainvälisellä tieteellisellä toiminnallaan hankkinut, ovat koituneet monella tavoin hyödyksi hänen myöhemmässä toiminnassaan ja sitä kautta koko suomalaiselle uralistielikalle, ei vähiten hänen varsinaisella erikoisalallaan, uralilaisten kielten sanaston historiassa. Tämä ala vaatii harjoittajaltaan paitsi uralilaisten kielten myös muihin kielikuntiin kuuluvien kielten sekä eri kansojen ja kulttuurien perusteellista tuntemusta. Ja sitä tuntemusta professori Joella on. Kyntäessään syvästi laveaa sarkaansa hän on kehittänyt itsestään paitsi etevän uralistin myös altaistin ja indogermanistin. Hänen monien vuosien työn tuloksena v. 1973 valmistunut suurteoksensa »Uralier und Indogermanen» on kultakaivos sekin, merkittävin synteesi, mitä uralilaisten ja indoeurooppalaisten kielten suhteista on tehty. Maastamme tuskin olisi löytynyt Jokea pätevämpää henkilöä myöskään »Maailman kielet»-nimisen kirjan kirjoittajaksi. Tämän hyödyllisen ja suorastaan välttämättömän yleiskatsauksen hän julkaisi v. 1966.

Monipuolisesta tieteen- ja kulttuurihistoriallisesta asiantuntemuksesta kertovat useat Aulis Joen kirjoitukset. Kulttuurihistorian harrastus samoin kuin esteettinen suhde kieleen tulee hyvin näkyviin hänen suomennostyöstäänkin, joka etenkin 50-luvulla tuotti monia arvokkaita teoksia suomenkielisen lukijakunnan olottuville. Kuvaava on hänen kääntämiensä kirjojen valikoima: Kai Donnerin »Siperialaisia kertomuksia», Castrénin »Tutkimusmatkoilla Pohjolassa», Sjögrenin »Tutkijan tieni» ja »Marco Polon matkat», kaikki uralistiikan ja orientalistiikan historian keskeisiä teoksia.

Tulen lopuksi siihen, mitä meidän kunnivieraamme, akateemikko Itkonen ja professori Joki, ovat meille yhdessä antaneet. Akateemisina opettajina, Helsingin yliopiston professoreina he ovat opettaneet ja opastaneet hyvin monia läsnä olevista; alansa johtavina tiedemiehinä he ovat edistäneet tiedettään ratkaisevalla tavalla sekä tehneet merkittäviä palveluksia niin kotimaiselle kuin kansainväliselle tiedeyhteisölle, mistä he ovat saaneet myös tunnustusta ja näkyviä kunnianosoituksia.

Tätä kaikkea en nyt kuitenkaan tarkoita. Vaan tarkoitan sitä, että he yhdessä ovat antaneet koko Suomen kansalle jotakin ainutlaatuisen arvokasta, nimittäin »Suomen kielen etymologisen sanakirjan». Haluamatta vähääkään aliarvioida ketään tämän kansallisen merkkiteoksen aikaansaamisessa mukana ollutta, unohtamatta etenkin Y. H. Toivosen ja Reino Peltolan osuutta, voimme sanoa, että ilman Erkki Itkosen ja Aulis Joen tietoja ja taitoja, ilman heidän yli 20 vuotta jatkunutta määrätietoista yhteistä ponnisteluaan 70-luvulta »Suomen kielen etymologisesta sanakirjasta» tuskin olisi tullut sitä mitä se nyt on. Tuskinpa se olisi vielä edes valmistunut.

Vasta tämä teos antaa suomen kielelle, suomalaiselle käsitteenmuodostukselle ja suomalaiselle ajattelulle historian. Sen avulla me voimme seurata, kuinka 6 000—7 000 vuoden takaisen uralilaisen metsästäjä- ja kalastajaheimon ilmaisuvarojen pohjalta on asteittain kehittynyt nykyaikaisen

teollistuneen yhteiskunnan sangen monenlaisia ajattelu- ja ilmaisuvarpeita vastaava väline, nykysuomi. Voimme nähdä, missä vanha pohja on vielä säilynyt, mitä on tullut myöhemmin, mistä uudemmat kerrostumat ovat peräisin ja millaisten aivoitusten kautta menneet sukupolvet ovat yhteistä äidinkieltämme rakentaneet. Tuskinpa syyllistyn liioitteluun, jos väitän, että vasta »Suomen kielen etymologisen sanakirjan» valmistuminen nosti suomen kielen sivistyskielten valiojoukon täysivaltaiseksi jäseneksi. Tämän kulttuuriteon päätekeijöinä ovat olleet akateemikko Itkonen ja professori Joki.

Pyydän airuita poistamaan näitä muotokuvia peittävän vaateen, jotta kaikki näkisimme, kuinka taiteilija Elga Sese-mann on työssään onnistunut.

— —

Nyt kun muotokuvat on paljastettu, voimme vilpittömästi onnitella sekä taiteilijaa että malleja. Kuvathan ovat sekä taiteellisesti tasokkaita että näköisiä.

Akateemikko Itkosen silmien ilme, kärsien asento ja koko habitus kertovat hänelle tyypillisestä rennon valppaasta olotilasta. On kuin hän kuuntelisi jotakin selostusta tai raporttia, ulkonaisesti hieman välinpitämättömän näköisenä, mutta kuitenkin joka sanaa punnitien ja koko ajan valmiina kriittisiin huomautuksiin.

Professori Joki taas näyttää tähyävän katsojan ohi jonnekin kaukaisuuteen; mahtavatkohan Altain ja Sajanin lumipeitteiset huiput siintää hänen silmissään. Taiteilija kertoi, että hän ei halunnut suunnata professori Joen katsetta suoraan muotokuvan katsojan silmiin, koska silloin olisi saattanut syntyä helposti sellainen vaikutelma, että katsoja on joutunut suulliseen tenttiin, etenkin kun professorilla on vielä kirja kädessään. Ja tuskinpa olisi ollutkaan viisasta herättää tenttiahdistusta niissä tulevilla opiskelijapolvissa, jotka tämän kuvan eteen pysähtyvät. Eihän professori Joki liene kuulunut ankarimpiin tentaattoreihin.

Muotokuvatoimikunnan puolesta pyydän saada kiittää taiteilija Sesemania sii-

Katsauksia

tä, että hän näin onnistuneella tavalla on ikuistanut kahden suuren tiedemiehen hahmot tulevienkin polvien nähtäväksi.

Lopuksi pyydän muutokuvahankkeessa mukana olleiden puolesta, että Te, Herra Rehtori, yliopiston edustajana ottaisitte vastaan nämä muutokuvat.

MIKKO KORHONEN